

ELS «EXPLICADORS» CINEMATOGRÀFICS CATALANS

JOAQUIM ROMAGUERA I RAMIÓ

Des del moment que les primeres imatges cinematogràfiques es van projectar sobre un llenç instal·lat en un estudi de fotografia al capdavall de la rambla de Santa Mònica de Barcelona, quasi als peus de l'estàtua de Colom, a la Porta de la Pau, hom podria preguntar-se quina llengua es va fer servir en el moment de l'alba de l'espectacle fílmic a Catalunya.

Deixant de banda ara unes primeres sessions realitzades a la Ciutat Comtal a partir del 1892 amb aparells pre-cinematogràfics, com ara l'animatògraf, el quinetoscopi i el quinetògraf o «fotògraf vivent», es considera històricament provat que la presentació pública del cinematògraf dels germans Lumière té lloc a mitjan desembre del 1896 a la planta baixa del taller fotogràfic dels germans Fernández (de renom Napoleón), al capdavall de la rambla de Santa Mònica de Barcelona.

S'ha de tenir en compte que aquells primitius invents exhibien «fotografies animades» o feien senzillament «projeccions elèctriques», i que les cintes que confegiren les primeres sessions del Napoleón eren «vistes filmades», majorment un material de procedència forània, encara que ben aviat s'hi incorporaren també algunes filmacions rodades a Barcelona pels operadors que els germans Lumière enviaven a la ciutat, no només per ensinistrar els exhibidors primerencs o mers «firaires» en el maneig dels aparells, sinó per captar ensems algunes imatges naturals d'àmbit local i d'actualitat.

De bon principi, aquestes primeres cintes eren, o bé silents, perquè silent va néixer el giny cinematogràfic arreu, o bé s'acompanyaven més o menys sincrònicament amb músiques de fonògraf. Ben aviat, però, i segons la categoria del local, s'amenitzaven amb els sons d'un piano, d'un duet o d'un petit conjunt, i al cap de ben poc amb els anomenats «explicadors».

Qui eren i què feien aquests personatges? El cineasta Ramon de Baños, un dels pioners del cinema català hi al·ludeix a les seues *Memòries*:¹

En general, les sales d'aquests cinemes eren petites [...]. Les pantalles per a les projeccions eren proporcionals a la capacitat dels locals [...]. Les pel·lícules les projectaven sense títols ni llegendes, ja que la senzillesa i la simplicitat dels temes els feia gairebé innecessaris. Un temps després, quan els assumptes van prendre majors proporcions, va entrar al cinema un home que es va fer gairebé imprescindible, em refereixo a l'*explicador*, la tasca principal del qual consistia a anar relatant, des d'un costat de la pantalla, el que passava a les pel·lícules que es projectaven [...].

Recordo haver-ne sentit alguns. I també com cridava algú del públic, si per casualitat l'home es distreia:

—A veure. L'explicador, que expliqui! [...].

No cal dir que la fantasia d'aquests explicadors era una meravella, i asseguraria que molta gent devia anar al cinema solament per sentir-los.

Però abans d'escoltar-los, i abans que aquests adquirissin carta de naturalesa, va existir la figura del *cridaire* o *animador* (*voceador*, en castellà), que reclamava l'atenció del públic i el veïnat; i no estaria bé d'oblidar-lo aquest, per sort o pitjor per dissort, a causa del bullici que feien aquells personatges en «vendre» als passavolants l'espectacle a la porta dels barracots. La seua missió, així, era omplir aquells mig improvisats o primitius locals de cinema pronunciant eslògans tan familiars al món del circ o als ambients dels parcs d'atraccions com «Passin, senyores i senyors, passin a veure la meravella del cinematògraf [...] només per vint cèntims. Passim, passin, senyores i senyors!».

Per si llurs veus no fossin suficients o prou cridaneres, un timbre elèctric no parava de sonar (pobre veïnat!), des del moment que acabava la sessió fins que començava la següent, amb els afegitons, per part del cridaire, de «La sessió s'ha acabat!», «La sessió és a punt de començar», «La sessió acaba de començar!». I així, entre el timbre i els eslògans, els vianants es veien pressionats a ficar-se finalment dins els barracots a contemplar el més nou gran invent de la humanitat: el cinema.

1. Ramon de BAÑOS: *Un pioner del cinema català a l'Amazònia. Memòries*, Íxia Llibres, Barcelona, 1991, pròleg i notes de Miquel Porter i Moix.

No cal dir que aquells animadors de carrer eren gent de facilitat de paraula i tocats pel do de la improvisació, segons el personal que veia transitar per la zona, de l'hora o del dia de la setmana, o segons les circumstàncies inesperades que podien produir-se, com quan per alguna falla mecànica o elèctrica s'aturava la projecció i es reprenia al cap de poc; aleshores, el cridaire etzibava, per tranquil·litzar el públic, un «Continua la sessió!», com si res no hagués succeït.

Però vet aquí que un bon dia un cridaire va proposar al seu empresari que el deixés «explicar els assumptes de les pel·lícules», perquè s'havia adonat que una part del personal no entrava a l'espectacle, i el que hi entrava no quedava del tot satisfet, perquè els films, en no dur títols explicatius intercalats, s'entien poc i la gent s'hi avorria com a espectadora, per allò que de vegades succeeix de veure que es parla però no s'escolta el que es diu, situació que fa que hom s'imagini coses que després no es produeixen, i així l'acaben allunyant o el fan desinteressar del que esdevé en el llenç.

I és a partir d'aquella experiència que els cridaire passaren a fer les funcions d'explicadors, una vegada vist el programa diverses vegades, per tal de dominar fil per randa tot el que es descabdellava a la pantalla i, així, tenir la memòria àgil, fresca i saber improvisar —incloent-hi imaginació— tan bé com pogués, perquè la vetllada resultés al més entretinguda i passadora possible —incloent-hi oratòria i rodolins.

L'èxit de la innovació va ser fulminant. Tots els locals van disposar ben aviat d'explicadors, a més de petits conjunts o de pianista que amenitzaven la sessió, d'aquí que els animadors ja podien cridar ben fort: «Passin, senyores i senyors, passin a veure el miracle de les figures que parlen i canten amb veu natural!».

Si envitricollada i arriscada era a voltes la improvisació de l'explicador, també ho era sovint la del músic o músics acompanyants, que de vegades rebien del públic alguna cridòria si paraven de tocar o deixaven per una estoneta que l'explicador s'ho fes tot sol. «Música, mestre!», o «Música, Pérez!» i «Música, Campanini!», referint-se a dos directors d'orquestra molt populars a l'època.²

Aquesta entranyable figura, que a França s'anomenava «comentador» o «locutor», a Espanya era —segons les sales—, en francès i italià l'explicador o l'«explicador». N'hi va haver de força coneguts, i fins i tot de famosos,

2. Vegeu «Junto a los tímidos balbuceos del cine sonoro y parlante, el auge del "explicador"», cap. 9 del vol. I de la *Historia del cine español*, de Fernando MÉNDEZ-LEITE VON HAFE, Ediciones Rialp, SA, Madrid, 1965, pp. 62-70.

com ara el més tard escriptor Tomàs Borràs, que va exercir l'ofici al Cinema del Retiro de Madrid. I també, quan no ho feien del tot bé, o tenien una fluixa vetllada, o no es trobaven inspirats, o senzillament no eren del gust del públic, aquest solia reaccionar, i, així, l'explicador de torn s'exposava a rebre, o bé un objecte o alguna escridassada, d'aquí que quan acabaven un parlament de vegades es veien obligats o forçats a amagar-se en la foscuria de la sala.

N'hi va haver que van familiaritzar-se tant amb la concurrència que li van perdre el respecte, fins al punt que s'asseien al costat de la pantalla i pràcticament hi dialogaven, improvisant amb gràcia eloqüent algunes escenes i sortint airosos amb magistral habilitat d'atzucats en què queien ells mateixos o d'errors flagrants que cometien.

La personalíssima manera de fer i de dir d'alguns explicadors arribava a l'extrem d'opinar o de criticar alguna escena o situació que els venia a mà, apartant-se del discurs dramàtic del film. Això va donar lloc, en força casos, no sols a la indignació del públic, que no compartia els seus punts de vista, i de l'empresari, perquè el comprometia, sinó fins i tot a la intervenció de l'ordre públic perquè «s'havia passat de la ratlla». Amb tot, aitals excessos també van ser rebuts en d'altres casos amb complaença i aplaudiments per part del públic, fins al punt que a voltes esperava els comentaris «marginals» o fins els arribava a provocar, i es produïa una mena de diàleg amb l'explicador de torn, que posava així una mica més de pebre a l'espectacle cinematogràfic de fi de segle.

I n'hi havia que no sols xerraven, sinó que també amenitzaven la funció o ambientaven l'acció cantant, fent fressa o creant efectes d'«àudio». Un d'ells, per exemple, es va construir unes botzines que imitaven els lladrucs dels gossos o els crits d'algunes bestioles. Un altre, en una ocasió es va presentar amb una roda de fusta, buida i no gaire gruixuda, d'aproximadament un metre de diàmetre, dins la qual havia posat balins; en fer girar l'artefacte, es produïa una mena de soroll que semblava la remor de la mar. Aitals ginys casolans, i també els seus cants, eren efectius sempre que l'instrumentista els sabés utilitzar sincrònicament amb les imatges que corresponien, cosa que a voltes no era ben bé així, i el públic l'esbrancava de valent. Podia succeir, com va ocórrer alguna vegada, que el públic recordés un moment culminant de la trama en què un efecte sonor era important, necessari, essencial, definitiu, i per tant era esperat amb candeletes. Quan la coincidència no es produïa, i es barrejaven la parla amb la fressa i tal vegada també amb la música, el guirigall que s'originava era considerable i l'aldarull que seguia era impressionant. La cosa, però, no arribava gaire lluny, ja que les imatges continuaven desfilant per la pantalla, perquè el film mai no s'aturava si no s'espatllava el projector o se n'anava l'electricitat del local, circumstàncies que també provocaven la cridòria de la concurrència.

A partir del 1906 van començar a arribar els rètols explicatius, i es va pensar que aqueixa figura desapareixeria. Però va resultar imprescindible encara força anys, no només com a ganxo o reclam d'un més bon o complet espectacle, sinó perquè els primers rètols eren escrits en un idioma estranger, i calia fer-ne la traducció. Però quan ja van fer-se en castellà, hi havia encara un sector del públic que no sabia llegir o era poc instruït, o si sabia de lletra, resultava que havia de llegir el rètol «en un tris».

Situats al costat de la pantalla o en qualche racó estratègic durant la projecció, els explicadors, pràcticament ja abans del canvi de segle, es pot ben bé creure que s'expressaven en català. En moltíssims poblets i llogarrets de Catalunya, dels PPCC per extensió, és presumible pensar que la gent enraonava normalment només en català i que els seus coneixements de castellà, i no diguem ja d'altres llengües, devien ser o eren força escarits, bé per la manca de formació o d'educació primària, bé el grau d'analfabetisme que existia llavors entre la població. Així, durant els anys que els explicadors de pel·lícules mudes-silents van actuar, des de final de segle passat fins a quasi l'adveniment normalitzat del cinema sonor-parlat, cal imaginar que en manta situació i sala del país feien la seua feina en català. Malauradament, no se n'han trobat proves documentals ni testimonis vius per il·lustrar sòlidament aqueixa raonable hipòtesi, però força pinzellades de la premsa de l'època i lleus al·lusions en textos sobre els principis del cinema a Catalunya, fan que superem la hipòtesi per a assentar una certitud: que els cridaires, explicadors, comentaristes i amenitzadors de les projeccions fílmiques de primera hora interposessin *in situ* llur veu expressant-se en català.

La seva veu, és clar, s'ha de considerar de «complement» a l'espectacle, veu encara no integrada tècnicament, sincrònica i dramàtica a l'acció fílmica, com un tot indestriable, de la manera com ja es va experimentar a la Sala Mercè de Barcelona sota la direcció del seu creador, Lluís Graner.³

I encara una matisació conceptual important: estrictament no es pot parlar de cinema parlat-sonor fins que la paraula-diàlegs i els sons (músiques, efectes, sorolls, etc.) van quedar incorporats (enregistrats) en la banda de so, al costat dels fotogrames de la pel·lícula, tot i que moments abans que això tècnicament fos possible el precedent immediat era la sincronia de discs amb les imatges, tota una imperfecció encara, si bé ja coexistia l'element «unitat temporal» dels dos factors que constitueixen el *quid* del film sonor: imatges i sons alhora, creats i muntats dramàticament.

3. Vegeu el nostre treball «El primer cinema en català a Barcelona. Lluís Graner i les seues "projeccions parlades"», presentat al III Congrés d'Història de Barcelona, octubre del 1993.